

21st August 2019

|| Shree Gurudev ||

Vandaniya Rastrasant Shri Tukdoji Maharaj Seva Samiti, Akola
Register No. Mh/340/AF/1798

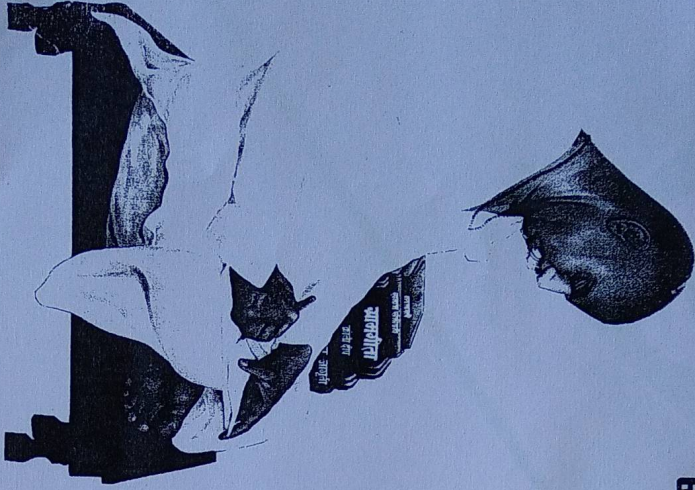
6th Statelevel Rastrasant Shri Tukdoji Maharaj
Vichar Sahitya Sammelan

24, 25 of November 2018

CERTIFICATE

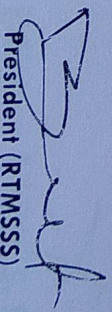
This is to certify that Mr./Mrs./Miss./Dr. **म. सुधाकर बंदू मनवर** of श्री गणेश कला महाविद्यालय, कुंभारी. has Participated and Presented a paper tittle “‘वंदनीय राष्ट्रसंतोंच्या कार्यात संगीताची भूमिका’ in the Two days Statelevel Rastrasant Shri Tukdoji Maharaj Vichar Sahitya Sammelan on 24, 25 November 2018.

His / her paper has been included in the conference proceedings bearing the AJANTA - ISSN - 2277 - 5730 with 5.5 Impact Factor.

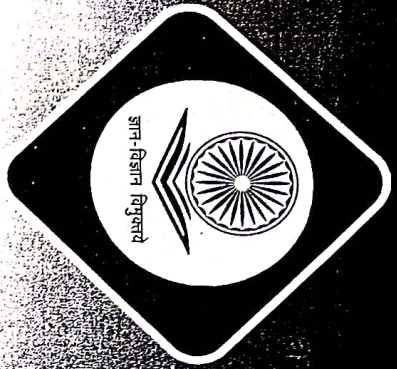

Convener & Vice President
(RTMSSS)

DR. RAJIV BORKAR

President (RTMSSS)

RAMESHWAR BARGAT

ISO 9001:2008 QMS
ISBN / ISSN

An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal

Volume - VII, Issue - IV, October - December - 2018
ISSN 2277 - 5730

Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)
Is Hereby Awarding This Certificate To

प्रा. सुधाकर बंदू मनवर

As a Recognition of the Publication of the Paper Entitled
वंदनीय राष्ट्रसंतांच्या कार्यात संगीताची भूमिका

Ajanta Prakashan
Jaisingpura, Near University Gate,
Aurangabad. (M.S.) 431 004
Mob. No. 9579260877, 9822620877
Tel. No.: (0240) 2400877,
ajanta1977@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

Editor : Vinay S. Hatole

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

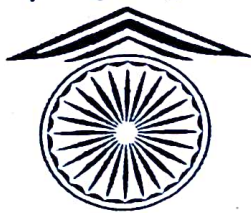
AJANTA

Volume - VII Issue - IV October - December - 2018

ENGLISH / MARATHI PART - II / HINDI

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

सिद्ध-विज्ञान विद्यमान

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5

www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A (Mktg), M.B.A (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF MARATHI PART - II

Sr. No.	Name & Author Name	Page No.
१५	राष्ट्र उभारणीसाठी राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांची एक चळवळ प्र. डॉ. दीपक चौधरी	६२-६४
१६	वंदनीय राष्ट्रसंतान्या स्वामीतील भारताची जडण घडण डॉ. सुपणा मुरकुटे	६५-६७
१७	राष्ट्रसंतांचे स्त्री सवलतीकरण व महिलांवरील विषयक विचार प्र. डॉ. ममता इंगोले	६८-७७
१८	राष्ट्रसंतांचे स्त्री सवलतीकरण व महिलांवरील विषयक विचार सह. प्र. सी. सी. एम. खडारे	७८-८०
१९	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांचे साहित्य एक विचार प्र. सविन सुरेशराव बंडगार	८१-८३
२०	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचा सांघातीक दृष्टीकोन सह. प्र. सुशील अ. वावरकर	८४-८६
२१	राष्ट्रसंतांचे ग्राम सुधारणा विषयक विचार डॉ. अनिता जानराव वक्ता	८७-८९
२२	वैचारिक मूल्यांची सामाजिक वाढमयीन विकास : एक शोध डॉ. अनिलकुमार ब. दंडमल	९०-९३
२३	वंदनीय राष्ट्रसंतांच्या कायांत संगीताची भूमिका प्र. सुधाकर बड्डे मनवर	९४-९६
२४	वंदनीय राष्ट्रसंतांच्या स्वामीतील भारताची जडणघडण प्र. डॉ. प्रमोद डी. वैद्य प्र. डॉ. अर्चना ना. गवई	९७-१०१
२५	राष्ट्रवंतसत्त्व वैशानिक दृष्टिकोन डॉ. सुनिता सुभाष बाभुळकर	१०२-१०६
२६	राष्ट्रसंतांच्या भजनावली आणि कीर्तनावून संगीताद्वारे समाजबोधनाचा सांस्कृतिक वास्तव प्र. विजय राधाकृष्ण आळशी	१०७-११०
२७	राष्ट्रसंतांचे स्त्री विषयक विचार डॉ. विजयसिंग किसनराव पवार	१११-११२

२३. वंदनीय राष्ट्रसंतांच्या कार्यात संगीताची भूमिका

प्र. सुधाकर बडू मनवर

श्री गणेश कला महाविद्यालय, कुंभारी.

भारतीय संगीत हा सर्व जगाचा कुतूहलाचा आणि तेवढाच आदर आणि आवडिचा विषय आहे. कारण भारतीय संगीत हे अद्यात्माच्या खूप सीमप आहे. आपल्या देशामध्ये त्यातल्या त्यात महाराष्ट्रामध्ये खूप मोठी संत परंपरा लाभली आहे. यामध्ये पंधराव्या शतकापासून ते आतापर्यंत होऊन गेल्या संतांचे कार्य आपल्याला अवगत आहे. संत एकनाथ, संत गोरखनाथ, संत तुकाराम, संत ज्ञानेश्वर, संत जनाबाई, संत चोखोबा यांसारखे अतिशय ताकदीचे संत आपल्या महाराष्ट्रात व देशात होऊन गेले. या संतांचे कार्यावलीकन केल्यानंतर आपल्या असे लक्षात येते की, समाजसुधारणे करीता या थोर संतांनी आपल्या अतिशय यथोचित व ताकदीने उपयोग केलेला आहे. या सर्व संत मंडळींनी त्यांचे अंग अस्तील, ओव्या अस्तील किंवा जे काही त्यांचे लिखाण असेल ते एका विशिष्ट साचेबद्ध स्वरूपात केलेले आहे, एका विशिष्ट लयीमध्ये केलेले आहे. आणि हे बरेचसे गेय स्वरूपात समाविष्ट होणार साहित्य आहे. त्यामुळे आपण पाहतो की संतांनी रचलेली अभंगावाणी हा अनेक थोर शास्त्रीय संगीत विद्वानांनी आपल्या सामर्थ्याला गायनाने अजरामर करून ठेवलेला. एखादा विचार समाजमनावर अधिक जोरकसपणे जर विववायचा असेल तर संगीता सारखे दुसरे माध्यम नाही ही गोष्ट आपण सर्व जाणतोच. संतांनाही ही गोष्ट खूप चांगल्या तऱ्हेने अवगत असली. म्हणूनच त्यांनी संगीताची कास धरून आपला विचार किंवा वाङ्मय समाजाला सांगण्यासाठी संगीत उपयोगात आणले. महाराष्ट्रातील आधुनिक संत परंपरेतील जे संत आहेत त्यात आपल्या विदर्भ भूमिचे दोन वैदिकमान ताऱ्यांप्रमाणे प्रखरेने चमकणारे महान व थोर संत आपल्या स्मरणात येतात, ते म्हणजे पहिले वंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज व दुसरे वैराग्यमूर्ती संत गाडगे बाबा या दोघांच्या ही जीवनकथांचा आपण जर अभ्यास केला तर आपल्या असे लक्षात येईल की, रचित विषयाची कास धरूनच त्यांनी समाजमनात आपला विचार विवविला.

राष्ट्रसंतांनी आपल्या जीवनामध्ये विपुल साहित्य लेखन केले. जगप्रसिद्ध "ग्रामगीता" ही महाराजांच्याच सौष्टरस्त लेखणीतून अवतरलेली आहे. त्यासाठीच हजारी-शेकडो भजन महाराजांनी रचली व आपल्या हृदयाचा ठाव घेणाऱ्या त्यांच्या भारदस्त व गोड आवाजातून गीत आवाजातून जनसामान्यांपर्यंत पोहोचवली. राष्ट्रसंतांनी समाजाचे अत्यंत सुक्ष्मपणे निरीक्षण केले. तळगळालील गोरगरीब व भोळामोडा समाज व्यसनांधतेत व अंधश्रद्धेच्या खाणीत पडला होता. समाजामध्ये शिक्षणाचे प्रमाण अत्यंत असल्यामुळे केवळ भाषा, व्याख्यान किंवा तत्त्वज्ञानाच्या गोष्टी सांगून अपेक्षीत परिणाम साधणे हे महा कठीण कार्य आहे हे राष्ट्रसंत जाणून होते. म्हणूनच राष्ट्रसंतांनी त्यांना लाभलेल्या अभिजात गोड आवाजाच्या सहाय्याने खजेरी हाती घेऊन भजनांच्या माध्यमातून जनमानसांवर मोहीनी टाकली. खजेरीच्या खडेया व लघवद्ध झंकारातून संगीताच्या नादातून विविध भजनांद्वारे जनसामान्यांची

मने निकली. लोकांना संगीताच्या माध्यमातून नाट्यमध्य रममाण करून हळूवार समाजोपयोगी विषय लोकमानसाच्या मनावर विबविला. खंजरी, टाळ, मृदंग, तबला, विपळ्या इ. मधुर वाद्य-स्वरसंयोजनेत त्यांच्या गोड-भारदार व मोहक आवाजाकडे आखिल समाज आकर्षित जावू लागला.

तुने रे भाई, सच्चा धरम, नही जाना ॥

खंजरीतील बोल व्यवसायिण लोकांना सांगू लागले.

काहे पीता है शराब । काहे पीता है शराब ।

धन भी गवाँया । इज्जत ना पाया ।

कुल बदनाम कराया ।

अशा प्रकारची भजने तीतक्याच सुंदर, समर्पक व प्रभावी चालींनी सजवून जेव्हा महाराज गात असत तेव्हा अनेक व्यसनाधीन लोक आपले व्यसन कायमचे सोडून देण्याची शपथ घेत असत ऐवढी नाकद महाराजांच्या शाब्द आणि स्वरांमध्य होती.

संगीत ही विशाल व अथांग शक्ती आहे. संगीताच्या तालावर नास्तिक व्यक्ती व दानवही डोलू लागता. ऐवढी प्रचंड ताकद संगीतामध्ये आहे. म्हणूनच राष्ट्रसंतांना समाजकार्याकरिता संगीताचा प्रभाविपणे उपयोग करता आला. त्यांनी कधी विजयट गीतांच्या चालीवर आधारित, भजनांच्या रचना केल्यात तर कधी पारंपारीक व लोकांना सहज अवगत होतील अशा चालीवर शाब्दरचना करून राष्ट्रसंतांनी त्या सर्वसामान्य जनते पुरत पोचवल्या. त्यावेळी महाराजांच्या कार्यक्रमांना पन्नास-पन्नास हजार लोकांची गर्दी व्हायची व कार्यक्रमस्थळाला यात्रेचे स्वरूप प्राप्त व्हायचे. भजनांचा प्रभाव लोकांवर इतका व्हायचा की अनेक लोक भजन ऐकून प्रभावित व्हायचे व आपले जीवन अमुलप्राप्ती बदलावयाची शपथ घ्यायचे. अनेक गावांमध्ये तर नित्यभजने भजने सामुदायिक प्रार्थना होऊ लागल्या. एकुलच राष्ट्रसंतांचा उपजत गोड व पहाडी आवाज. खंजरीची प्रभावी व मधुर धाम, एकतारीचा सुरेल झंकार, मृदंग व तबल्याचा लयकारीयुक्त ठेका, हार्मोनियमची सुरेल साथ टाळ-विपळ्यांची समर्पक साथ या सर्व संगीतिक

साधनांच्या योग्य मिश्रणाला सजोसे राष्ट्रसंतांचे काव्य हेच राष्ट्रसंतांच्या प्रभावी समाजप्रबोधनाचे अत्यंत महत्त्वाचे तंत्र होते.

राष्ट्रसंतांनी जीवनाच्या प्रत्येक पैलूवर लिखाण केले व आपल्या लिखाणातून संगीताच्या प्रभावी उपयोगाने हजारो लोकांच्या जीवनात सकारात्मक अमुलप्राप्ती बदल घडवून आणला. राष्ट्रसंतांनी आपल्या अद्भुत व्यक्तिमत्त्वातून स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्योत्तर काळातही वैविध्यमान असे समाजकार्य केले. सुलवालीला "मंगलमय नाम तुझे सतत गाऊ दे।" इश्वरभक्तिची प्रामुख्याने ध्येयील क्रांतीमध्ये

झाड झडले शास्त्र बनो ।

भक्त बनो गी सेना ।

पत्थर सारे बम बनो ।

नाव लागी किनारे ॥

अशी आर्त हाकत ठोकून बिटीशांना ललकारले व बिटीशांचे सिंहासन उगमगायला लागले.

एकदा आपल्या देशाच्या राष्ट्रपती भवनात ही राष्ट्रसंतांची खंजेरी निनादली. गुलजारीलाल नंदा, डॉ. राजेंद्र प्रसाद, पं. नेहरू इ. नेत्यांना तर वं. राष्ट्रसंतांच्या शिरस्तबद्ध व प्रभावी कार्याने अत्यंत प्रभावित केले. गुरुकुल आश्रम मोझरी येथे भारताचे पहिले राष्ट्रपती महात्माजी डॉ. राजेंद्रप्रसाद यांनी वं. राष्ट्रसंतांच्या प्रेरणादायी स्पर्शाने प्रभावीत होऊन "राष्ट्रसंत" ही पदवी महाराजांना बहाल केली. हजारोंच्या संख्येने उपस्थित जनतेच्या टाळ्यांच्या कडकडातात वं. महाराजांना "राष्ट्रसंत" हे नामाभिधान देण्यात आले.

अशा तऱ्हेने वं. राष्ट्रसंत तुकडीजी महाराज यांच्या समाज कार्यामध्ये संगीत या विषयाचे अनन्य साधारण असे स्थान आहे. महाराजांनी संगीताचा समर्पक व प्रभावी उपयोग करून जनसामान्यांना शहाणे केले. आपला विचार प्रभावीपणे त्यांच्या मनावर बिंबविला

"जय गुरु"